

Hrvatske gramatike

Ham, Sanda

Source / Izvornik: **Vidjeti Ohrid, 2008, 187 - 202**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Accepted version / Završna verzija rukopisa prihvaćena za objavljivanje (postprint)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:254660>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

HRVATSKE GRAMATIKE

U radu se govori o hrvatskim štokavskim gramatikama tako da se na temelju zajedničkih jezičnih i/ili normativnih obilježja razvrstavaju u skupine unutar koje su gramatike međusobno povezane na sinkronijskoj razini, a dijakronijska ukupnost čini potpunu povijest hrvatskih gramatika shvaćenu kao povijest hrvatske književnojezične norme.

Hrvatske gramatike¹ obuhvatnije su popisane u naše doba,² a u naše su doba naznačeni i međusobni jezični odnosi HG,³ odnosi prema dijalektima i književnim djelima.⁴ U tom je smislu povijest hrvatskih gramatika tek načeta.

Razlog tomu može biti stoljetna loša navika da se hrvatski jezik opisuje s obzirom na svoju „organsku osnovicu“, a ne s obzirom na svoju gramatičku normu. Gramatička norma, naime, pretpostavlja izgrađenost književnoga jezika⁵ pa u tom smislu isključuje važnost „organske osnovice“, ako ne i samu „organsku osnovicu“. Europsko mladogramatičarsko jezikoslovlje nije prihvaćalo tu činjenicu pa je pogled na hrvatski jezik često iskrivljavan pretjeranim obzirom prema „organskoj osnovici.“⁶

Ovim radom, stoga, želim naznačiti mogućnosti opisa povijesti hrvatskoga književnoga jezika na temelju HG, predložiti razdiobu HG i njihove poveznice koje čine povijest HG – povijest hrvatske književnojezične norme.

Stare hrvatske gramatike

U stare se HG ubrajaju HG postale od 1604. do 1836. Riječ je o dvama stoljećima, od prve HG B. Kašića⁷ do prve ilirske gramatike V. Babukića. Između prve HG, Kašićeve 1604. i druge, Della Belline 1728. prošlo je više od stoljeća, ali to stoljeće u gramatičkom, a posebice u jezičnom smislu nije mrtvo. Nastaju tada hrvatske gramatike stranih jezika – Mikaljina, Babićeva

¹ Dalje u tekstu: HG

² Vidi: Tafra 1943,1994, 1945; Ham 2006. Valja napomenuti da je još Šime Ljubić još 1869. popisao i komentirao hrvatsku normativnu literaturu od njezinih početaka pa početka 19. st., pa čak i Džamanjićev pravopis (1639.) prema kojemu se danas odnosimo malne kao prema otkriću našega doba. Primjerice, taj se pravopis na internetskim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (na kojima su i inače popisi naše normativne literature) našao tek nedavno.

³ Brozović 1977, 1985, Katičić 1978, Vince 1988, Tafra 1995. a, Gabrić-Bagarić 2003, Kolenić 2003, Stolac 2005, 2006

⁴ Valja spomenuti monografije zasnove na suodnosu književnoga teksta i pripadajuće mu norme, dakle gramatikâ: Vončina 1975, Kalenić 1965, Ham 1994

⁵ Književni jezik upotrebljavam u značenju općega, normiranoga, standardnoga jezika.

⁶ O tom pitanju i pogledu na hrvatski književni jezik kao jezik bez dijalektane osnovice, ali s dijalekatnom stilizacijom osobito vidi: Katičić, 2008.

⁷ Zbog ograničenja opsega koji ima ovaj rad, ne ću navoditi bibliografske podatke uz gramatike, nego upućujem na podatke u Ham, 2006.

i Ljubušakova. Posebno mjesto u povijesti HG zauzima općeslavenska Križanićeva gramatika.⁸ Vremenski, ta se gramatika smješta iza Kašićeve hrvatske i Mikaljine talijanske i zapravo je druga HG.

U stare se HG ubrajaju Kašićeva 1604, Della Bellina 1728, Tadijanovićeve 1761, Lanosovićeve 1778, Relkovićeve 1767, Jurinova 1793, Voltićeva 1803, Appendinijeva 1808, Starčevićeva 1812 i I. A. Brlića 1833.

Navedeni se niz HG štokavske stilizacije može uobličiti u dva manja kruga, u gramatičare hrvatskoga južnoga kruga (Kašić, Mikalja, Della Bella, Jurin, Voltić, Appendini) i gramatičare bosansko-slavonskoga kruga (Babić, Ljubušak, Tadijanović, Relković, Lanosović, Starčević, Brlić), ali takva je podjela uvjetna jer među HG navedenih krugova nema bitnih jezičnih razlika pa nema ni potrebe za razdiobom: riječ je o zajedničkoj dijalekatnoj stilizaciji i istom književnom jeziku koji je zabilježen načelno istim slovopisom i koji je opisan prema načelno istom gramatičkom modelu.

Zajednička je svim navedenim HG naddijalekatna štokavska stilizacija koja se leksički popunjava trodijalekatno – budući da većina HG ima priložene uzorke razgovora i rječnike, leksičko se naddijalekatno prožimanje jasno očituje. Štokavska je stilizacija ikavska i/ili jekavska, ali ne posve dosljedno, nego u skladu sa svojom naddijalekatnom naravi.

Sve su stare HG tronaglasne i sve bilježe akut, gravis i cirkumfleks. Izuzetak je Starčevićeva gramatika u kojoj je naznačen četveronaglasni sustav.

Slovopis je, zavisno o autoru gramatike, ili isusovački ili franjevački, u svakom slučaju riječ je o starom slovopisu, slovopisu koji nema nadslovne znakove.⁹ Takav slovopis u svim je HG i posve prepoznatljivo dijeli stare HG od HG sljedećega razdoblja u kojima je slovopis ujednačen i u kojem se upotrebljavaju nadslovni znaci.¹⁰ Ono što povezuje slovopise obaju razdoblja bilježenje je slogotvornoga *r* s popratnim otvornikom, kao *ar* ili *er*.¹¹ Takvo je bilježenje napušteno tek u drugoj polovici 19. st. s trećim izdanjem Veberove Slovnice hrvatske.

Latinski model razdiobe imenica prema nastavku u G mn. (koji postavlja B. Kašić) slijede sve stare HG. Obilježjem je starih HG i nejednak broj padeža u jednini i množini nastao ispuštanjem L jd. (jer mu je nastavak izjednačen s D jd.). Nasljedovanje na Kašića očito je i po

⁸Križanić u okviru općeslavenske gramatike opisuje jezik ozaljskoga kruga, trodijalekatnu čakavsko-kajkavsko-štokavsku stilizaciju koja se u 17. st. njegovala na posjedima Zrinskih i Frankopana, sa središtem u Ozlju. Do hrvatskoga se jezika u Križanića dopire rekonstrukcijom. (Moguš 1984)

⁹ Tek jedan gramatičar upotrebljava podslovni znak, Jurin upotrebljava slovo *ç* kojim bilježi /č/.

¹⁰ Ipak valja napomenuti da u starim HG ne vlada slovopisni nered, nego se čini napor prema ostvaraju zajedničkoga slovopisa, a što smo bliži 19. st. i ilirskom dobu, taj je napor znatniji i slovopis sve ujednačeniji. (Moguš, Vončina 1969)

¹¹ Obično se bilježenje *ar* ili *er* smatra razlikovnih obilježjem među južnim i bosansko-slavonskim krugom. Međutim, sama činjenica bilježenja popratnoga otvornika uz slogotvorno *r* može biti zajedničkim obilježjem.

tom što stare HG imaju ablativ (osim Starčevićeve i Brlićeve), padež koji je Kašić preuzeo iz latinske gramatike i koji je u starim HG oblikom isti hrvatskomu G s prijedlogom *od*. Prva HG koja opisuje isti broj padeža kao i naše suvremene gramatike jest posljednja gramatika među starim HG, Brlićeva. Još je jedno bitno zajedničko obilježje padežnoga sustava u starih HG: množinski padeži imaju nesinkretizirane nastavke.¹²

Valja pripomenuti i da stare HG ne definiraju i morfološki ne razgraničuju određeni i neodređeni oblik pridjeva. Sintaktički ipak razlikuju, slijedeći Kašića koji opisuje upotrebu pridjeva u imenskom predikatu uočavajući da se u toj ulozi ne upotrebljava pridjev na *-i*. Tek posljednja među starim HG, Brlićeva, ispisuje sklonidbu određenoga i neodređenoga oblika pridjeva.

U glagolskom je sustavu u starih HG i opet nasljedovanje na Kašića i latinsku gramatiku –normiranje konjuktiva i optativa (u najboljem slučaju spajanje tih dvaju načina u jedan), pa čak i normiranje potencijala. Tek će se HG drugoga razdoblja, od ilirizma do kraja 19. st., izvući iz takvoga modela.

Stare HG ne bilježe dvojину; dvojину u hrvatski književni jezik, kao normativnu činjenicu, uvodi tek Babukić u prvoj polovici 19. st. i na njoj ustraju slovnici zagrebačke škole.

Stare su HG pisane ili latinskim jezikom ili talijanskim ili njemačkim; često su dvojezične, a tek je Starčevićeva gramatika hrvatska, jednojezična. HG drugoga razdoblja, od ilirizma do kraja 19. st. pretežito su pisane hrvatskim jezikom, tek pokoji hrvatski slovnici ili gramatičari pisat će HG njemačkim ili talijanskim jezikom.

Važno je istaknuti još jedno obilježje starih HG koje se postupno gubi u 19. st., a u 20. st. posve nestaje – HG od B. Kašića pa zaključno s I. A. Brlićem pisane kao potpuni jezični priručnici koji imaju (osim poglavlja o slovomisu, glasovima, morfologiji i sintaksi) obvezno pridodane uzorke usmenoga ili pisanoga priopćavanja (razgovora i pisama), a nerijetko i rječnike i to pojmovne, a ne abecedne.¹³ Svijest o tom da je gramatika cjeloviti jezični priručnik nije posve nestala ni u 19. st., ali rijetke su gramatike toga drugoga gramatičarskoga razdoblja s uzorcima razgovora i rječnicima, a poglavito s pojmovnim rječnicima. To je isključivo i obvezno obilježje gramatika prvoga razdoblja, a prva HG koja nije tako usustavljena, koja nema uzorke razgovora i rječnik, Babukićeva je Osnova slovnice.

¹² Međutim, većina gramatičara uz stare nastavke u I mn. bilježi i nove, tako da su noviji nastavci u samim početcima hrvatskih normizacijskih procesa.

¹³ Kašićeva gramatika nema uzorke razgovora i pisama, nema ni pridodanoga rječnika, ali zbog toga se ta gramatika i zove *Osnove* jer nije cjelovita. Zamisljena i napisana jest cjelovitom, ali cijela se gramatika nije mogla tiskati, nego se tiskao samo njezin dio, *osnovni*. (Horvat 1999)

Hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. st.

Razdoblje se od ilirizma pa do kraja 19. st. uobičajilo u filološkom smislu dijeliti na tri dijela – ilirsko razdoblje (od 30-ih godina do polovice 19. st.), razdoblje filoloških škola (od polovice do 90-ih godina), razdoblje pobjede hrvatskih vukovaca (posljednje desetljeće 19. st.).

Gledamo li ta tri razdoblja samo prema jezičnim obilježjima HG, granice će se triju razdoblja sliti u jednu, jezičnonormativnu – s jedne će strane biti slovnice zagrebačke filološke škole, a s druge gramatike hrvatskih vukovaca.¹⁴ Zagrebačke gramatike načelno njeguju ista normativna rješenja kako u doba ilirizma, tako i u drugoj polovici 19. st. pa ih s toga gledišta nema svrhe dijeliti u dvije skupine; vukovske HG na isti su način i istim konkretnim rješenjima suprotstavljene zagrebačkim HG od 30-ih godina pa do kraja stoljeća. Zbog toga se ovdje govori o razdoblju od ilirizma do kraja 19. st. kao o jednom razdoblju u povijesti HG, a gramatike i slovnice nastale u razdoblju od ilirizma do kraja 19. st. dijele u dvije usporedne podskupine – slovnice zagrebačke filološke škole i vukovske HG. Odlučujući je i jedini kriterij za takvu razdiobu književnojezična norma koja se prepoznaje u njima, a ne vrijeme ili mjesto nastanka. Načelno su slovnice i gramatike tih dviju skupina izričite i prepoznatljive u svojim normativnim rješenjima tako da se jasno mogu razlikovati.

Zagrebačka škola nastavlja se na živu štokavsku gramatičarsku djelatnost 18. i prve polovice 19. st. To znači dvoje: naddijalekatna je stilizacija književnomu jeziku štokavska; nastavljanje tradicije nije prijelom ili novo razdoblje u razvoju književnoga jezika. Ono što je novo jest svjestan svehrvatski napor za postizanjem ujednačenoga književnoga jezika u *svih stranah hervatskih* jer starije HG nisu nastajale kao učinak takvoga svjesnoga svehrvatskoga nastojanja s jasnim i konkretnim normativnim rješenjima koja bi bila određena kakvim filološkim načelima kao što su to bila načela zagrebačke škole.¹⁵

Zagrebačka je škola nastavila normativnim putem zacrtanim još od Kašićeva vremena, ali osuvremenjujući štokavsku stilizaciju. Primjerice, jekavska je štokavštine stilizirana već u prvoj zagrebačkoj gramatici s preporukom da se odraz jata zabilježen kao *ě* može čitati jekavski, ikavski, ekavski (a za potrebe stiha i ijekavski), ali da je, kako kaže Babukić u Osnovi slovnice slavjanske, *dobro barem u čitanju priučavati se ilirski ě razložno kao je izgovarati* pa su različiti jatovski izgovori iz slovnice u slovnicu postupno nestajali da bi ostao samo jekavski. Tako se od pretežite ikavske štokavštine normirane u štokavskim HG krajem 18. st. i početkom 19. postupno

¹⁴ Riječka i zadarska škola nisu dale gramatika, zaderski autori pisali su gramatike, ali ni po čem različite od zagrebačkih. (Vince 1998)

¹⁵ Danas nam je poznato da je Kašićeva gramatika nastala poticajem njegova reda, ali metolološki i normativno nije imala unaprijed zadan okvir. (Horvat 1999, Katičić 1999)

i bez lomova došlo do jekavštine. Ili primjerice, naglasci – tronaglasni nenovoštokavski naglasni sustav napušten je tek sredinom 19. st., a ne odmah, ne već u prvoj zagrebačkoj slovnici. Tako se odlučno zakoraknulo prema novijim štokavskim likovima.

Stari su padežni nastavci izrazito obilježje zagrebačke škole i oštra granica prema hrvatskim vukovcima. Hrvatski su slovničari zagrebačke škole, od ilirizma pa do kraja 19. st., izabravši upravo starije oblike iz štokavske naddijalekatne naslijeđene stilizacije, korak po korak, postupno, kretali k novoštokavskoj stilizaciji – jezik zagrebačke filološke škole nije u svojim počecima novoštokavski stiliziran uz starije oblike, nego je riječ o staroštokavskoj stilizaciji koja postupno prima novije oblike.¹⁶ Iz slovnice u slovnicu ponešto se novoštokavski stiliziralo, ali je načelno književni jezik ostajao isti, jasno prepoznatljiv.¹⁷

Temeljna je razlika između zagrebačkih i vukovskih gramatika u tom što zagrebački slovničari normiraju književni jezik svjesni da je iznad mjesnih govora i dijalekata i da ga ne treba ondje tražiti¹⁸ – njihovo je načelo: *Piši kao što dobri pisci pišu* jer pri normiranju polaze od pisane hrvatske štokavske tradicije;¹⁹ hrvatski vukovci normiraju književni jezik oslanjajući se na konkretan živi govor i njihovo je načelo - *Govori kao što dobri štokavci govore* jer pri normiranju polaze od usmenoga štokavskoga izričaja.

Najvažniji su i najutjecajniji zagrebački slovničari V. Babukić, A. Mažuranić i A. Veber, ali je mnoštvo drugih autora kojima gramatike nisu u normativnom smislu bile presudne i odlučujuće, ali su usmjeravale normizaciju hrvatskoga književnoga jezika prema zagrebačkoj matici: L. Fröhlich Veselić, Lj. Rukavina Ljubački, L. Fürholzer, A. Stazić, J. Šutina, F. Volarić, V. Pacel, I. Danilo, M. Divković,²⁰ Paul Pierre, J. Vitanović, D. Parčić, J. Margitaj. Slovnice su većine autora imale najmanje dva izdanja.

Hrvatskom vukovskom gramatikom smatra se ona HG u kojoj se prepoznaju književnojezična obilježja koja normiraju V. S. Karadžić i Đ. Daničić, a hrvatskim vukovcima smatramo hrvatske pristaše Karadžićeve i Daničićeve.²¹ Djelatnost je hrvatskih vukovaca usmjerena stvaranju zajedničkoga jezika Hrvata i Srba pa su njihove gramatike jezikoslovne pronositeljice jugoslavenske ideje koja je u 19. st. probujala među hrvatskim intelektualcima, pa tako i među nekim jezikoslovcima i književnicima. Najkraće i najjednostavnije rečeno, bez

¹⁶ Tafra 1995, Ham 1998

¹⁷ O razumljivosti i prepoznatljivosti književnoga jezika kao zajedničkoga bez obzira na vrijeme i prostor, vidi: Katičić, 2008.

¹⁸ Ta misao problematizira bitnost i ostoynost *organske osnovice*, vidi: Katičić, 2008.

¹⁹ Dakako, riječ je o suvremenijim definicijama načela iz 19. st., vidi: Skok 1952, Jonke 1965, Vuković 2007.

²⁰ I. Danilo i M. Divković u počecima svojega rada slijede zagrebačku normu, poslije se priklanjaju hrvatskim vukovcima.

²¹ Filološku su školu hrvatskih vukovaca suvremenici nazivali Daničićevom školom.

pomnijega raščlanjivanja složenih političkih i nacionalnih odnosa, vukovci polaze od tada europske znanstvene mladogramatičarske misli o genetskoj srodnosti jezika koja određuje i srodnost naroda, a kako su i Hrvati i Srbi štokavci, smatraju se jednim narodom. Budući da ni prije, a ni u vrijeme hrvatskih vukovaca nema jezičnoga zajedništva, zajednički jezik se gradi prema uzoru na onaj jezik koji je V. S. Karadžić leksički zabilježio u Srpskom rječniku 1818. i gramatički usustavio u kratkoj gramatici pridodanoj Rječniku, a Đ. Daničić opisao na fonološko-fonetskoj i morfološkoj razini u Maloj srpska gramatici 1850. i Oblicima srpskoga jezika, 1864., a na sintaktičkoj u Srbskoj sintaksi, 1858.

Dijalekatna je osnovica zajedničkomu jeziku Hrvata i Srba trebala biti u novoštokavskim ijekavskim govorima, narodnim govorima koji vukovci žele uzdići na razinu književnoga jezika i očuvati ih štokavsko čistim. Za Srbe je takav izbor prihvatljiv jer se u njih tek traga za književnojezičnom dijalekatnom osnovicom (ne stilizacijom, nego osnovicom!) na kojoj bi se gradio književni jezik; za Hrvate je načelno neprihvatljiv jer je u Hrvata štokavska dijalekatna osnovica izabrana još za B. Kašića i to na temelju postojećih hrvatskih književnih tekstova – dakle, u Hrvata je književnojezična štokavština starija i od prve HG. Do pojave V. S. Karadžića ta je štokavština pročišćena, obilato nadograđena, obogaćena i prilagođena hrvatskoj trodijalekatnoj jezičnoj zbilji, ali i usmjerena prema novoštokavštini.

U odnosu na zagrebačke gramatičare, hrvatskih je vukovskih gramatičara doista malo: A. T. Brlić, P. Budmani, I. Danilo, M. Divković, F. Vuletić, Rudolf Strohal i Tomo Maretić.²²

Najizrazitija su razlikovna obilježja između dviju suprotstavljenih normâ – hrvatske štokavske stilizacije i vukovske novoštokavske „organske“ osnovice:

	norma zagrebačke filološke škole	norma hrvatskih vukovaca
gramatički model	Imeničke se sklonidbe dijele prema nastavku u G jd.; L je šesti padež, I sedmi.	Imeničke se sklonidbe dijele prema rodu; L je sedmi padež, I. šesti
nazivlje	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaima, spol, osobno, zaima, glagolj, glagoljna osoba, prošlo vrijeme, predlog, veznik, uzkličnik ili umetak, prislov (prilog)...	gramatika, imenica, pridjev, broj, zamjenica, rod, lična zamjenica, glagolj, glagolsko lice, pređašnje vrijeme, predlog, savez, usklik, prilog...
slovopis	<i>tj, ć = č, dj, gj = đ</i> ; do 1876. jat se bilježi kao <i>ě</i> ; slogotvorno <i>r</i> kao <i>èr</i> ; od 1876. jat se bilježi kao <i>ie, je</i> ; slogotvorno <i>r</i> kao <i>r</i> .	Uvedena su slova <i>đ</i> i <i>dž</i> , ne upotrebljava se <i>tj</i> , nego samo <i>ć</i> ; dugi se odraz jata bilježi kao <i>ije</i> , a kratki kao <i>je</i> ; slogotvorno <i>r</i> bilježi se bez popratnoga <i>e</i> .
pravopis	morfonološki: Piši za oči, govori za uši	fonološki: Piši kao što govoriš
fonologija i fonetika	Odras jata fonem, dvoglasnički i jednosložni; četveronaglasni sustav (samo u Babukića tronaglasni); dugouzlazni naglasak: ^, a dugosilazni naglasak: /. Dvoglasnik je samo dug: ie, iê.	Dugi odraz jata nije dvoglasni fonem, nego je trofonemski slijed <i>i+j+e</i> dvosložnoga izgovora s kratkim naglascima: <i>ijè, ije</i> ; četveronaglasni sustav; dugouzlazni naglasak: /, a dugosilazni naglasak: ^.

²² Pojavna skornost hrvatskih vukovaca uvećava se tim što su I. Danilo i M. Divković svoj gramatičarski rad započeli kao zagrebački gramatičari; da je F. Vuletić pisao vukovsku gramatiku za Hrvate u BiH; da je Budmanijeva gramatika razlikovna gramatika između hrvatskoga i srpskoga jezika.

morfologija	U imeničkom G mn. bilježi se <i>h</i> : jelen- <i>ah</i> , konj- <i>ah</i> , sel- <i>ah</i> , žen- <i>ah</i> , stvar- <i>ih</i> ; u DLI mn. nesinkretizirani su nastavci: D mn. jelen- <i>om</i> , konj- <i>em</i> , sel- <i>om</i> , žen- <i>am</i> , stvar- <i>im</i> ; L mn. jelen- <i>ih</i> , konj- <i>ih</i> , sel- <i>ih</i> , žen- <i>ah</i> , stvar- <i>ih</i> ; I mn. jelen- <i>i</i> , konj- <i>i</i> , sel- <i>i</i> , žen- <i>ami</i> , stvar- <i>mi</i> . DI dv. u svih imenica s nastavcima - <i>ima</i> , - <i>ama</i> : jelen- <i>ima</i> , konj- <i>ima</i> , sel- <i>ima</i> , žen- <i>ama</i> , stvar- <i>ima</i> . Zanačlasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>ju</i> . Pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi (u sustavu nema naveska <i>e</i>): G jd. žut- <i>oga</i> , D jd. žut- <i>omu</i> , L jd. žut- <i>om</i> , I jd. žut- <i>im</i> . Preporuka o sklonjivosti brojeva <i>dva</i> , <i>oba tri</i> , <i>četiri</i> ; u brojeva <i>dva</i> i <i>oba</i> , <i>dvije</i> i <i>obje</i> razlikuje se rod: <i>dvaju</i> i <i>dviju</i> , <i>dvama</i> i <i>dvjema</i> . Glagolski pridjevi sadašnji i prošlih posebna su sklonjiva vrsta participia: <i>prikazujuća slika</i> , <i>prikazujuće slike</i> ... Futur egzakti, osim u obliku <i>budem kopao</i> , normira se i u obliku <i>bit ću kopao</i> .	U imeničkom G mn. ne bilježi se <i>h</i> : jelena- <i>a</i> , konj- <i>a</i> , sel- <i>a</i> , žen- <i>a</i> , stvar- <i>i</i> ; u DLI mn. sinkretizirani su nastavci: jelen- <i>ima</i> , konj- <i>ima</i> , sel- <i>ima</i> , žena- <i>ama</i> stvar- <i>ima</i> . Nema dvojine. Zanačlasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>je</i> . Nepravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi (prednost dana navesku <i>e</i>): G jd. žut- <i>oga</i> i žut- <i>og</i> , D jd. žut- <i>omu</i> i žut- <i>om</i> i žut- <i>ome</i> , L jd. žut- <i>om</i> i žut- <i>ome</i> , I jd. žut- <i>im</i> . Preporuka o nesklonjivosti brojeva <i>dva</i> , <i>oba tri</i> , <i>četiri</i> ; u brojeva <i>dva</i> i <i>oba</i> , <i>dvije</i> i <i>obje</i> u DLI izjednačeni su rodovi prema obliku za ženski rod: <i>dvjema</i> , <i>objema</i> . Gagolski pridjevi sadašnji i prošlih ne postoje kao posebna sklonjiva vrsta participia. Nema futura egzaktoga: <i>bit ću kopao</i> .
sintaksa padeža	<i>Prema</i> i <i>protiv</i> slažu se s dativom; <i>mimo</i> se slaže s akuzativom	<i>prema</i> i <i>protiv</i> slažu se s dativom <i>mimo</i> se slaže s akuzativom

Normativna obilježja vukovskih HG nisu potpuna kao u vlastitih im uzora, V. S. Karadžića i Gj. Daničića – obično su u raskoraku između vukovske norme i norme zagrebačke škole i obično je riječ o HG miješanih jezičnih obilježja. Čista hrvatska vukovska gramatika tek je Maretićeva. Hrvatski prijemaretićevski hrvatski vukovci bili su spremni slijediti *Karadžić-Daničićev kanon* samo do onih granica koje hrvatskomu jeziku ne bi odricale njegove posebnosti i grubo mu prekidale tradiciju. Otuda u njihovim gramatikama česta dvostruka rješenja kojima se ostaje pri hrvatskom tradicijskom, ali se prihvaća i novo. U svim je prijemaretićevskim vukovskim gramatikama dostatno tradicijskih, zagrebačkih rješenja da im se ne može osporiti ni pripadnost hrvatskoj tradiciji.²³

Novе hrvatske gramatike – hrvatske gramatike u 20. st.

Gramatike 20. st. razlikuju se od slovnica i gramatika prethodnoga razdoblja načelnim ujednačenim normativnim rješenjima jer u 20. st. ne postoje suprotstavljene filološke škole pa ne postoje ni HG načelno suprotstavljenih normativnih rješenja budući da je normizacija u 19. st. završena (političkom) pobjedom hrvatskih vukovaca.

Normativna su rješenja u HG 20. st. načelno utemeljena na štokavštini novih oblika onako kako je to normirala Maretićeva gramatika pa je opravdano govoriti o maretićevskoj normi koja je u nas zaživjela početkom 20. st. Ipak, Maretićevska se rješenja općenito osuvremenjuju i bitnije

²³ O tom osobito Tafra 1995.

pohrvaćuju. Međutim, ni jedna se HG u 20. st. ne odmiče od štokavštine novih oblika pa su razlike među HG pojedinačne, a ne načelne naravi. Tomu je svakako razlog i onodobna čvrsta unitaristička jezična politika.

Hrvatske gramatike od početka 20. st. do 1940.

Najbitnije je obilježje ovoga razdoblja učvršćenje maretićevske norme što ujedno znači i novoštokavski purizam; “ekskluzivnost” novoštokavske stilizacije. Maretićeva je gramatika uzor norme i prema kojoj se ravna jezična upotreba i pravilnost.

Od Maretićeve gramatike 1899. pa do kraja ovoga razdoblja 1940., napisane su četiri nove HG hrvatskih autora: Florschützova 1905., Rešetarova 1916., Dujmušićeva 1933. i Benešićeva 1937. Jedna je mađarskoga slavista Munkácsya 1920.

Tri nove HG, Florschützova, Rešetarova i Benešićeva, iako slijede maretićevski zacrtanu štokavštinu novih oblika, međusobno se ipak razlikuju u pojedinačnim normativnim rješenjima. Florschütz donekle pohrvaćuje ono što bi se slijepim prihvaćanjem maretićevske norme potpuno rashrvatilo i što Hrvati nikako ne bi mogli prihvatiti kao svoj književnojezični izraz – evo samo jednoga, znakovitoga Florschützova odmaka: oprimjerenje mu je u gramatici pretežito iz hrvatskih književnika, a ne kako se tada već kanoniziralo, iz narodnih umotvorina *koje je na svijet donio Vuk*. U Rešetara je na djelu priznavanja nekoliko jezičnih različitosti između hrvatskoga i srpskog. Gramatika mu uglavnom slijedi Maretića (dakle, ne ukupni znanstveni rad) i u onim pojedinostima u kojima nije prihvatljiva hrvatskoj tradiciji i upotrebi. Benešić pak najavljuje novo razdoblje u povijesti HG, razdoblje u kojem će se njegovati hrvatske jezične posebnosti i pohrvaćivati rashrvaćeno. U Benešića je takav pristup tek naznačen - u napomenama o hrvatskom jekavskom izgovoru dugoga jata ili u gramatici priloženom razlikovnom hrvatsko-srpskom rječniku.

Valja spomenuti i Musulinove gramatičke udžbenike jer oni od 1928. zamjenjuju Maretićeve školske gramatike, a upotrebljavaju se u školama sve do proglašenja Banovine Hrvatske. Ti su udžbenici bili posve u rukama unitarističke jezične politike – čak i ekavski pa Hrvatima neprihvatljivi. Bili su kratka vijeka.

Hrvatske gramatike od 1940. do 1945.

Već su u Banovini Hrvatskoj političke prilike postale povoljne za hrvatski jezik. Prvi su korak u smjeru pohrvaćivanje rashrvaćenoga učinili Guberina i Krstić djelom *Razlike između*

hrvatskoga i srpskoga jezika, 1940.,²⁴ iste godine slijedi i donekle prerađeno banovinsko izdanje Florschützove gramatike. Ta gramatika u NDH mijenja naslov u Hrvatska slovnica, a svoj završni pohrvaćeni oblik napisan *korienskim* pravopisom poprima 1943. Posljednja je objavljena gramatika iz ovoga razdoblja Jurišićeva iz 1944.,²⁵ a rukopis njegove tvorbe imenica iz 1948. tiskan je tek 1992.

Hrvatske gramatike od 1945. do sedamdesetih godina

Godina 1945. nije ni po čem prijelomna u hrvatskom gramatičarstvu pa ne bi ni trebala označavati početak novoga gramatičarskoga razdoblja – te godine nije tiskana ni jedna nova HG. Međutim, te je godina uspostavljena Titova Jugoslavija i ta godina označuje početak novih unitarističkih zabrana u hrvatskom jeziku i jezikoslovlju. U svakom slučaju, godina koja označuje završetak jednoga razdoblja, označuje i početak sljedećega razdoblja – razdoblja jugoslavenskih HG.

Tomu razdoblju pripada Brabec-Hraste-Živkovićeve gramatika 1952., Jonkeova 1964., Hammova 1967., i Gramatika iz Jezičnoga savjetnika s gramatikom 1971. Prema godini objavljivanja, pripada tomu razdoblju i Težak-Babićeva gramatika (1966.), ali budući da se 15. izdanje te gramatike (2005.) upotrebljava i danas, ta gramatika načelno pripada suvremenim HG.

Uz navedene HG upotrebljava se i nadalje Maretićeva gramatika koja u ovom razdoblju, 1963., doživljava svoje treće i posljednje izdanje. Deklarativno, ta je gramatika i nadalje normativni uzor, ali je već posve zastarjela, kako metodološki, tako i u pojedinačnim normativnim rješenjima. Bez obzira na pritisak jugoslavenskoga unitarizma, poglavito jakoga poslije Novosadskoga dogovora koji podupire maretićevštinu, HG ovoga razdoblja udaljuju se i metodološki i normativno od maretićevštine koliko je to bilo moguće – na žalost, u jugoslavenskom stisku malo je toga bilo moguće pa se svaka sitnica smatrala pobjedonosnom. Evo samo po jedne jezikositnice iz svake od gramatika (a koje nisu jedine): Brabec-Hraste-Živkovićeve gramatika propisuje da se *d* bilježi ispred *s*, *š*, *c*, *č*, *ć* što je prema 9. izdanju Boranićeva pravopisa i što se uvijek doživljavalo kao izrazito hrvatsko obilježje; Jonke upozorava da je hrvatski *zà mene*, a da je *za mène* srpski; Hammova gramatika mimo Bečkoga dogovora (koji je u to doba smatran krunskim razlogom za jezični unitarizam) i svih važećih službenih

²⁴ Riječ je ponajprije o razlikovnom rječniku, ali se široko gledano može govoriti i o razlikovnoj gramatici hrvatskoga i srpskoga jezika.

²⁵ Iznenađujuće je bliska gramatikama prethodnoga podrazdoblja – bit će zbog brzine kojom je pisana. Jurišić je 1943. zbog *okružnice Ministarstva narodne prosvjete i zakonskom odredbom o olakšanju školovanja visokoškolicima vojnicima* iz 1944. morao napisati stručne knjige. Posegnuo je za onim što je već za potrebe visokoškolske nastave imao napisano jer za drugo nije bilo vremena; to što je bilo napisano, napisano je u duhu svojega vremena, opterećeno unitarizmom i iskrivljenim pogledima na povijest hrvatskoga jezika.

jezikoslovnih kanona svojega doba govori o hrvatskoj *jekavštini* (a ne *ijekavštini*); Pavešić upozorava da je pogriješno pisati *jedamput* mjesto ispravnog *jedanput*, kako propisuje novosadski pravopis – dakle, ne priznaje mu potpuni autoritet nad hrvatskim jezikom. Jezikositnice, ali ipak uzmaci unitarističkomu pritisku. Navedenomu valja dodati i to da se u Hammovoj gramatici govori o fonemu i da je fonologija strukturalistički postavljena – to su prve naznake suvremene metodologije koja će u sljedećem razdoblju zavladatai HG.

Suvremene hrvatske gramatike

U red suvremenih hrvatskih gramatika ubrajaju se gramatike kojima se danas služimo: riječ je o gramatikama koje su postale i prije dvadesetak, tridesetak pa i četrdesetak godina, ali koje se iz izdanja u izdanje osuvremenjuju, koje prate suvremenu jezikoslovnu misao i promjene u suvremenom jeziku pa su u potpunosti primjenjive i danas i s pravom ih smatramo suvremenim gramatikama. Riječ je o trima takvim važnim gramatikama: Težak-Babićevoj, Institutovoj i Akademijinoj Velikoj gramatici. Osim normativnih odmakaa od prethodnih razdoblja (bitnijih odmakaa od unificirane, unitarističke norme), navedene su gramatike u skladu sa suvremenim teorijskim jezikoslovnim spoznajama. To se osobito vidi u Velikoj gramatici – Katičićevoj sintaksi, Babićevoj tvorbi, Brozovićevoj fonologiji, a osobito Škarićevoj fonetici – u potragu se za suvremenom metodologijom moglo poći kada su bitna pitanja opstojnosti hrvatskoga jezika bila napokon riješena.

Od svih navedenih HG valja izdvojiti Veliku gramatiku (ne samo u znanstvenom smislu, nego i u normativnom) koja svojim posljednjim izdanjima (osobito naglasnim priručnikom i fonetikom) traži sustavne normativne promjene. Završnu ocjenu o mjestu suvremenih HG u povijesti HG i utjecaju na razvitak književnoga jezika nije moguće oblikovati iz suvremenosti – to valja prepustiti budućnosti.

Zaključak

Iz ukupnosti HG jasno se uočava neprekinutost hrvatskoga književnoga jezika. Taj nam je jezik prepoznatljiv i razumljiv u svim HG, od najstarije do najsuvremenije, ponajprije zahvaljujući štokavskoj *stilizaciji*, a ne kakvoj *organskoj osnovici*. Ono po čem se HG, pa onda i jezik opisan u njima, međusobno razlikuju tek je obuhvatnost te stilizacije u određenom vremenu i/ili prostoru. Zahvaljujući tomu – istoj stilizaciji različitih obuhvatnosti, HG moguće je razdijeliti u četiri skupine:

I. stare hrvatske gramatike (1604. – 1836.)

- II. hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. st. (1836. – 1899.), s dvjema usporednim podskupinama: gramatike zagrebačke škole i hrvatske vukovske gramatike
- III. nove hrvatske gramatike (1899. – 1986.) s trima sljednim podskupinama: hrvatske gramatike od početka 20. st. do 1940., hrvatske gramatike od 1940. do 1945., hrvatske gramatike od 1945. do sedamdesetih godina
- IV. suvremene hrvatske gramatike.

Literatura

- Gabrić-Bagarić, Darija, 2003, Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. st. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, Zagreb, 65–86.
- Brozović, Dalibor, 1977, O suvremenoj morfološkoj normi jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne štokavštine uopće, *Jezik*, br. 1-3, Zagreb
- Brozović, Dalibor, 1985, Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Jezik*, br. 1, Zagreb
- Ham, Sanda, 1994, *Jezik Josipa Kozarca*, rukopisni doktorski rad, Zagreb
- Ham, Sanda, 1994, *Jezik zagrebačke filološke škole*, Osijek
- Ham, Sanda, 2006, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb
- Horvat, Vladimir, 1999, *Bartol Kašić - otac hrvatskog jezikoslovlja*, Croaticum, HS, Zagreb
- Jonke, Ljudevit, 1965, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb
- Kalenić, Vatroslav, 1965, *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoae*, rukopisni doktorski rad, Ljubljana
- Katičić, Radoslav, 1978, O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine, *Filologija*, br. 8, Zagreb
- Katičić, Radoslav, 1987, Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata, *Jezik*, god. 35, Zagreb
- Katičić, Radoslav, 1999, *Na kroatističkim raskrižjima* (Izvješće Marina Temperice i začetci standardizacije hrvatskoga jezika), Zagreb
- Katičić, Radoslav, 2008, Deklaracija i jezikoslovlje, *Jezik*, god. 55, Zagreb, 1-11
- Kolenić, Ljiljana, 2003, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike*, Osijek
- Ljubić, Šime, 1869, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Knjiga II., Rijeka
- Moguš, M., *Križanićeva hrvatska gramatika*, u: Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 19, 1984, 1-96.
- Moguš, Milan, Vončina, Josip, 1969, Latinica u Hrvata, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 11, 61-81, Zagreb
- Moguš, Milan, 1993, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb
- Moguš, Milan, 2003, Hrvatske gramatike XVII. I XVIII. stoljeća, *Hrvatska i Europa* 3, 473-483 (2003), Zagreb
- Skok, Petar, 1952, O jezičnoj kulturi, *Jezik*, god. 1, br. 1, Zagreb
- Stolac, Diana, 2005., Sintaksa u hrvatskim gramatikama u 20. st., *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 31, Zagreb
- Stolac, Diana, 2006., Hrvatska gramatikologija u 20. stoljeću, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, MH Zagreb
- Tafra, Branka, 1993, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb

- Tafra, Branka, 1994, O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta, Rasprave zavoda za hrvatski Jezik, 19, Zagreb
- Tafra, Branka, 1995, *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb,
- Tafra, Branka, 1995 a, Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. st., *Filologija*, 24-25, Zagreb
- Veber, Adolfo, 1887, *Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika*, svezak III, Zagreb
- Vince, Zlatko, 1988, Pregled hrvatskih gramatika u drugoj polovici 19. stoljeća, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXI/2, Novi Sad
- Vince, Zlatko, 1990, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb
- Zlatko Vince, 1998, *Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti: sudbina ikavice u hrvatskoj pisanoj riječi – Zadarsko-dalmatinski jezično-kulturni krug*, MH, Zagreb
- Vončina, Josip, 1975, Jezik Antuna Kanižlića, *Rad JAZU* 368, Zagreb
- <http://www.ihjj.hr/#vijecezanormu> [18. sjednica: \(28. VI. 2007.\) Dijalekatska osnovica, hrvatskoga standardnog jezika](#)

Summary

Croatian Grammar Books

This paper brings the criteria according to which Croatian grammar books can be systematized into adequate periodization. These criteria are exclusively linguistic and they comprise the phonological and morphological structure in each of the grammar books; in grammar books containing dictionaries, lexical organization is taken into consideration as well. Based on these criteria, all Croatian grammar books can be systematized into four periods: I 1604 – 1836, II 1836 – 1899, III 1899 – 1986, IV Modern time; in the II and III period there are sub-periods or parallel subgroups.

Key words: Croatian language, history of the Croatian standard language norm, croatian grammar books